

Draginja RAMADANSKI

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Szlavisztikai Tanszék
Újvidék
draginjaramadanski@gmail.com

IRODALMI (LÓ)ISTÁLLÓ

A fordító jegyzetfüzetéből

Literary (horse)stable

From the translator's notebook

Književne konjušnice

Iz beležnice prevodioca

A *Tegnap egyszerűbb volt* (1993) című Böndör Pál-kötetben megjelent *Lóláb* című vers szerb nyelvre való átültetése során a fordító megállapította, hogy a cím és a vers alapmetaforája az általános humán kultúra alapvető értékeit közvetíti, miközben kifejezésre juttatja azok nemzeti, faji és művészi kizárólagosságot is meghaladó mivoltát. Innovatív módon variálja Weöres Sándor *Esti utazás, Le Journal* (1953) című versének Pegazus-motívumát, amely a kentaur onirikus alakjáig vezethető vissza. Az elragadtatás ellenpontozására a művészek gyakorta folyamodnak a szellemes transzformációkhoz. A magyar költők „lóul dalolása” a művészi kifejezőmód diadalát hirdeti a mind agresszívabb hivatalnoknyelvvel szemben, és a kultúra és natúra összeforrásának vágyát fejezi ki.

Kulcsszavak: Böndör Pál, Tolnai Ottó, Weöres Sándor, Viktor Sklovszkij, műfordítás, transzformáció, Erdei Könyvtár.

Viktor Sklovszkij 1920-ban megjelent könyvének a *Lóugrás* címet adta. A sakkmetafora a szerző alteregójának kifejezésére szolgál, amelynek a célja, hogy a védelem szélsőséges stratégiáját juttassa kifejezésre a harcias valósággal szemben. Az ugró figura oldalra lép, hisz előtte lezárták a pályát, de ez nem a gyávaság jele. „Az ilyen megtört irányú előretörés a bátrak útja. A mi két szemünk többet lát, mint a gyalogoké és a királyoké, akik visszafordíthatatlanul elkötelezték magukat egy igazságnak” (Шкловский 1923, 11).

Az első világháború és az októberi forradalom idején, amikor tömegek váltak a nemzeti és szociális türelmetlenség áldozatává, a nevezetes formalista eljárás, az *отстранение*, vagyis a különössé vagy szokatlanná tevés – szó szerinti fordításban a 'furcsítás' eljárása – felfogható a történelmi realitásra (a romokra, szétépett testekre, vándorló országhatárookra) való elsődleges reakcióként is. Ezért első esztendeiben az orosz formalizmus gyakran alkalmazza a haláltánc-kombinatorikát, amelyet eleve a szöveg alkotóelemeként fog fel.

A szerző az említett könyvet a következő megjegyzéssel zárja: „A huszár sakkfigura hátrafordul, és nevet.” Ez ad hangot felülemelkedés-élményének, amelyet akár nyerítésnek is hallhatnánk. Az író tehát a megvilágosodás pillanatát rögzíti, amikor a vereség győzelemmé válik. A trauma testi tapasztalatát a formalisták átértelmezik, és új művészetmodellé formálják.

A kultúrának egyértelműen nem tiszta a lelkiismerete, ezért kifejezőmódját igyekszik visszacsatolni ahhoz az őállapothoz, amelyben még minden jelentés eredeti helyén van. A költői manőver a metabolizmusra, a techné és az organikum egységére támaszkodik. Ebből ered a metabola is, az az alakzat, amely felülemelkedik a metafora és a metonímia kettősségén. A metabola révén a hasonlóságon vagy a rokonságon alapuló pillanatnyi kapcsolat örök időkre rögzül. A közvetlen és közvetett jelentés kapcsolatra lép, amelynek eredménye a metamorfózis (Эпифе́йз).

Tolnai Ottó *A kisinyovi rózsa* című poémájának trópusa egy maroknyi nagyságú sivatagi labdac, amely az első vízcsepp hatására kinyílik, és örökzöld növényé válik. Vajon nem ez a növény magának a költészetnek a metabolája, mely olyan jelentésre tesz szert a kultúrában, mint a lélek szabadon választható, örök érvényű tápanyaga? Tolnai ezt a metabolát poémái méretűvé növelte, de mikroszinten nem szünteti meg ozmózis erejét: indignált indigóról, afrikai afrikáról beszél. A paronomáziák, a metabolikus jelzők és főnevek arról tanúskodnak, hogy ebben az esetben nem pusztán hasonlóságról vagy hangzásbeli rokonságról van szó, hanem magának a jelentésnek a keletkezését figyelhetjük meg: a határtalan kavargást, örvénylést, transzformációt. Az olvasó számára az anyag mozgékonyága válik elsődlegessé, a fordított evolúció, amelynek célja, hogy eljusson a keletkezéshez. A költők – erre szerettünk volna rámutatni – azon törekvésükben, hogy felülemelkedjenek veszélyesként megélt, de önérzetüket biztosító antropocentrikus állapotukon, akár fajváltó – szimbolikus és többértelmű – változásoknak is alávetnék magukat. Így hidalható át az áthidalhatatlan: szavak vonják meg a szavak hitelét. Az önmarcangolás kulcsszava Marija Šimokovičnál például a *žaluziniranje*, a *sopánkodás*. *Ellenfényben* című versében Hamvas Béla az, aki sopánkodik, méghozzá (szintén) egy virág (világa) előtt.

A kezdeteknek és nem a végnek az előzetes követelményként való beállítása feltűnően hasonlít az orosz meta-metaforikus költők poétikájához. Közülük az egyik legjellegzetesebb Nyikolaj Bajtov projektuma, az Erdei Könyvtár. Ő ugyanis visszaviszi a könyveket a természetbe, ahonnan származnak (cellulóz, farost), a fák odúiba helyezi őket, a vadállatok vermeibe, a madarak fészkebe, a bozótba, a könyveket az ágakra aggatja – a papír információhordozót kiteszi a szél, az eső, a hó viszontagságainak, a bogaraknak és a rágcsálóknak... Bajtov azt állítja, hogy vannak emberek, akik képesek a felbontatlan leveleket is elolvasni. A biológiai és az információs mező interakcióját feltételezi. A természet a kultúrát képes a saját jövőjeként befogadni. Hogy milyen módon? Nem tudjuk. Az Erdei Könyvtár könyvtárosai Moszkva mellett az intellektuális folyamatok travesztiáját érzékeltetve emlékművet állítottak egy szemüvegnek, amelyből hiányzik az üveg. A természettel való dialógus során, amely a metabola alapja is, létrejön az intellektualitást nem igénylő csatornák kialakulása, az, hogy az információhoz másként is hozzá lehet férni, mint ahogyan megszoktuk.

A moszkvai Erdei Könyvtár egyfajta kirendeltsége jött létre a Tisza partján is, Zenta mellett. Évente rendeznek itt fölolvasásokat mind kevésbé olvasható szövegekből. 2014 őszén a könyvek legtöbbszöréből (kicsit az egyikből, kicsit a másiktól) több műfajú és többszerzős alkotást készített egy mezei pocok, azaz fészket rakott.

A kultúra és natúra összeforrása nem új keletű jelenség. Ha alászállunk a mítoszok mélyére, ott találjuk Kheirónt, a bölcs kentaurt, aki felülemelkedett saját fajának törvényein: az ókori vadászoktól végül kialakult egy emberszabású lény, aki a lanttól és kürttől soha meg nem vált, s a legnagyobb hősök, Akhilleusz, Héraklész, Kasztór nevelője lett.

Valamilyen formában a legtöbb kultúrában ismert az ember és a ló átváltozása kentaurrá, vagy fordítva. Ezt ismerte fel a népnyelv és a folklór is, amely a legszorosabb kapcsolatban van a mítoszok értelmi kettősségével, és átalakítja a szoláris és a lunáris, az égi és a khtonikus lényeket, amilyen például a ló is. Gondoljunk csak a magyar *kilóg a lóláb* szólásra, amely a közlő szándékát szignalizálva a közlés terét megnyitja a sejtelmes veszély mélysége előtt (a szerb nyelvben ezt az ördög farkának vagy foga villantásának megjelenítésével fejezik ki). Másrészt a szelíd, jámbor lóra utal a *lóvá tenni* kifejezés – szerbül *namagarčiti*, számárrá tenni. (Ez sem olyan jámbor dolog: a boszorkányok tették lóvá az embereket.)

Böndör Pál *Lóláb* című versét fordítva mindkét szólást megtaláltam, amelyek egyben a szöveg fő metaforáját is kirajzolják. A megjelenést követő kritika a vers autopoetikus karakterének nem szentelt túl nagy figyelmet, bár nyilván észlelhette: „A kentaur nemcsak a groteszk átváltozás, hanem az egész kötet

költői hozadékának (ironikus) metaforája lehet” (Harkai Vass 1993, 578). Vagyis: „A költő sohasem feledkezik meg róla, hogy költő, a kimondhatatlan megszólaltatója” (Toldi 1993, 581).

A *Lóláb* hőse nem önként vetette alá magát a theriomorfikus átváltozásnak. A fenyegető, baljós vagy legalábbis kétes kimenetelű történés, amelyet a vers első része körvonalaz („*mintha felújítanák peremet*”), végül megformálja a címben szereplő metaforát, ám ezt a téves ambíciók leleplezésével teszi. Vagyis valamely eredendő bűn terhe alatt hősünk méltósága híján, jogfosztottan, lóvá téve (kentaurizálva) egy sor szociális és nemzeti kiközösítés áldozata. A felfordulásnak, amelybe keveredett, megvannak a maga törvényei; a kentaur (a félig ló, a hitetlen) emberré csak bizonyos (hettita) faji jegyek birtokában lehet.

Ám ha a változás a másik irányba haladna – mondja a költő –, teljesen mindegy volna, milyen a ló faja:

*A lovak szerint ha szürke ha pejko
– alig tudok a füleimnek hinni –
abrakom lehetne psalmi et himni
csak... tetőtől talpig legyenek ló!*

A záró versszak a művészet harlekini, bolondos, kozmopolita opciójának ad hangot. Ez nem más, mint költői áhítása a hangnak, amely érzelmeket, nem pedig eszmét és dogmát közvetít.

*Aria arietta cavattina
Nyerítene a ménes harlekinja.*

Az orosz avantgárd szellemiségének kortárs ismerői amellet érveltek, hogy a *зачумь*, a *hangszó* nyelvvé (Viktor Sklovskij) vagy beszéddé (Roman Jakobson) válik. Az elutasító álláspontot Grigorij Vinokur fogalmazta meg, utalva a törekvés aszociális és kommunikációellenes voltára, vagyis a gondolat hiányára a képzeletben. A leghitelesebbek azonban a részt vevő költők autoteoretikus tanúságtételei. Velimir Hlebnikov például a kitalált *hangbeszédet* mint „*létrehozandó világnyelvet*”, úgynevezett *csillagnyelvet* definiálja. Belülről szemlélve tehát a képzelet költői rendszere teljesen közlésképes nyelvet feltételez. „Egyedül ez kötheti össze az emberiséget. Az okos nyelvek már elválasztanak” (Хлебников 1987, 628).

Mintha Böndör verse épp erre tenne kísérletet, a mély, összemberi kultúra lényegének megérintésére, rámutatva annak szellemére, amely nem ismer sem nemzeti, faji, sem művészeti kizárólagosságot. Ez az álláspont pedig ismét egy krízis (egy végtelenségig átpolitizált, háborús időszak) következményeként jött létre.

Nemcsak ennek a versnek az alapján állíthatjuk ezt, amelyben az átváltozott ember elénekli áriáját, pontosabban játékosan prűszköl és nyerít, ahogyan ezt az epigráfus Weöres Sándor el is várna („*Ó bár tudnék lóul dalolni*”). Figyelembe vettük Böndör 1993-as kötetének egy másik versét is, amelyben az önkéntelen megszólalást a beszéd-től való teljes megváltástól egyetlen hajsza választja el:

*A magyart csak beszélem
S mondatomban hibás a rend
– mert más az anyanyelvem:
A teremtés előtti csend.*

(Kert!)

Ez a hétköznapi logikától tényleg messze áll: ez hétköznapi alaphelyzet, a gondolkodás és a megszólalás egy másik etikai regisztere, nem minden kizárólagosságtól mentes. Húsz évvel a kötet megjelenése után, amikor a fordítás készült, Böndör Pál ezt mondta verséről: „A szerző [a kentaur] nem gondolja, hogy ló és ember két külön test benne. De bántja, ha emberi alakban nemzeti, faji karámba kell állnia, miközben ha szürke, ha pejko, ilyen karámok nincsenek is. Lehet, ezért szeretné a teljes átváltozást? Nem hiszem. De nem vagyok biztos benne” (2014. augusztus 29.).

A vers felidézi Weöres versét, az 1953-as *Esti utazást*. Böndör ehhez hasonlóan variálja a patás weöresi innovatív involúcióját, amely a neves elődnél onirikus alakzat, Pegazus: „*Sok antropoid mennylakó / Lóságomtól tisztulna lóvá*”. Az ember tehát, legalábbis a tanulmányozott verscsokor tanúsága szerint, a földi létben gyarló – bukásra hajlamos – lény, a gyakorlat nyelvi hordozója, nem az érzelmé. Weöres ezért azt üzeni: „*Inkább csodáld a paripát / Lelkében őrzi mosolyát / ...Mire egy eszmét feltalálna / Bőre lábunkon csikorog*”.

Akár lehetséges alkotói eljárásnak is tekinthető, ha a költő megfosztja értelmétől a nyelvet, s hagyja feloldódni az univerzumban. Egy ilyen alkonyzónába vezető meditatív utazás során bármi megtörténhet, a valós hely átfordulhat egy másik, lelki földrajzi tájba (*Gangesz partján Debrecen, szárongban sétál Sárka*). Weöres a nyelv teljes tagadásáig eljut azáltal, hogy az egyéni lét hieroglifájának legteljesebb megfejtésére törekszik: „*Kuss az igaz harsog a talmi / többit sírból kell kikaparni*”. Megérinti a *semmi* témájának szemantikus értelmezését, a zen buddhizmus paradox eszményét fogalmazva meg: élni, s nem hagyni nyomot („*Legszebb alkotás a séta*”), amibe annyi minden belefér...

A kérdés további értelmezését árnyalja, hogy a kérdésre, Kirké szigetén mivé változnának legszívesebben, a Zentán 2014 szeptemberében megrendezett alkotóműhely részvevői ugatni, dorombolni, kukorékolni kezdtek. Ladik

Katalin bevallotta, Tesla galambja volt, Balázs Attila nem mondott le ifjúkori cuniculusáról, Géczy János kutyáját, Buborékot tányérjáról etette, amely a jelekből ítélve, csak látszatra pumi.¹

Irodalom

- Böndör Pál. 1993. *Tegnap egyszerűbb volt*. Újvidék: Forum Könyvkiadó.
- Эпштейн, Михаил. 2014. *Продуктивный словарь философии, Новые понятия и термины*, Литературно-философский журнал Топос, 12. 07. 2004/19 <http://www.topos.ru/article/2553> (2014. szept. 10.)
- Harkai Vass Éva. 1993. Evergreen kutyaszoritóban. *Híd* 57 (7–8): 577–579.
- Хлебников, Велимир. 1987. *Наша основа*. Творения. Советский писатель 623–631.
- Якобсон, Роман. 1987. *Работы по поэтике*. Москва: Прогресс.
- Kuper, Džin Kembel. 1986. *Ilustrovana enciklopedija tradicionalnih simbola*. Slobodan Đorđević ford. Beograd: Prosveta–Nolit.
- Ramadanski, Draginja. 2014. Metarealizam kao čežnja za svetskom naturom. *Slavistika* 358–391. http://www.slavistickodrustvo.org.rs/pdf_dokumenti/Slavistika_XVIII_2014.pdf (2014. dec. 10.)
- Šimoković, Marija. 2014. *U kontralajtu*. <http://www.zetna.org/zek/folyoiratok/137/simokovic1.html> (2014. szept. 10.)
- Шкловский, Виктор Борисович. 1923. *Ходь коня. Сборник статей*. Москва–Берлинь: Книгоиздательство Геликонь.
- Шкловский, Виктор Борисович. 1990. О поэзии и заумном языке. In *Гамбургский счет: Статьи. Воспоминания. Эссе*. Москва: Советский писатель.
- Toldi Éva. 1993. A kétely versei. *Híd* 57 (7–8): 579–581.
- Винокур, Григорий Осипович. 1923. Футуристы – строители языка. *ЛЕФ*, 1.
- Weöres Sándor. 2003. *Egybegyűjtött írások 1–3*. Budapest: Argumentum Kiadó.
- Zamurović, Aleksandar. 1936. *Mitološki rečnik*. Novi Sad: Knjižara Slavija.

LITERARY (HORSE)STABLE

From the translator's notebook

While translating the poem *Horse Leg* from the volume *It was Easier Yesterday* (1993) written by Pál Böndör, the translator came to the conclusion that the poem's title and basic metaphor convey the fundamental values of general human culture while

¹ A szöveg fordításában Beszédes István volt segítségünkre.

expressing their distinctive feature of overriding national, racial and artistic exclusivity. It varies in an innovative way the Pegasus motif of Sándor Weöres's poem, *Esti utazás, Le Journal* (1953), which motif can be traced back to the onoric figure of the Centaur. As a counterpoint to rapture, artists often resort to ingenious transformations. The Hungarian poets' "singing like a horse" proclaims the triumph of artistic expression as opposed to the ever more aggressive bureaucratic language, and expresses the desire for the welding of nature with culture.

Keywords: Pál Böndör, Ottó Tolnai, Sándor Weöres, Viktor Sklovszkij, translation, transformation, Forest Library.

KNJIŽEVNE KONJUŠNICE

Iz beležnice prevodioca

Prevodeći pesmu *Lóláb* Pala Bendera iz zbirke *Tegnap egyszerűbb volt* (1993), prevodilac je, na osnovu naslovne i osnovne metafore, naslutio da se pesnik zalaže za temeljna svojstva opšteljudske kulture, gde prožetost duhom ne poznaje nacionalnu, rasnu pa ni umetničku isključivost. Oslanjajući se na pesmu *Esti utazás, Le Journal* Šandora Vereša (1953), Bender istomišljenički varira Vereševu inovativnu involuciju do oniričke figure, bliske Pegazu, odnosno Kentauru. Želeći da nadvladaju opasna i gordeljiva stanja, umetnici neretko pribegavaju duhovitim inter-specijalnim transformacijama. *Konjska arija* mađarskih pesnika jeste trijumfalno oglašavanje umetnosti nad sve agresivnijim zvaničnim jezikom. To je i čežnja za spasonosnim prožimanjem kulture i „nature”.

Cljučne reči: Pal Bender, Oto Tolnai, Šandor Vereš, Viktor Šklovski, književni prevod, transformacija, Šumska biblioteka.

A kézirat leadásának ideje: 2015. jan. 15.

Közlésre elfogadva: 2015. márc. 1.